

Μνήμων

Τόμ. 18 (1996)

Η ΙΑΤΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ Κ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ (1927-1994)

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Η. ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.549](https://doi.org/10.12681/mnimon.549)

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, Μηχανισμοί παραγωγής ιστορικών μύθων • ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ, Οι αϊρέσιμοι πολίτες • ΑΝΤΩΝΗΣ ΓΑΤΣΟΥΡΗΣ, 'Η δημιουργία θέσης σκηνοθέτη στο «Βασιλικόν Θέατρον» (1898-1902) • ΕΦΗ KANNER, 'Ο Έλληνας τύπος της Κωνσταντινούπολης απέναντι στην Κομμούνια του Παρισιού • Ε. ΜΠΑΛΑΤΑ - Μ. ΣΠΗΛΑΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, 'Έγγραφα ιδιοκτησίας και φορολογία στη Σαντορίνη τον 17ο αϊ. • ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ, Φανατισμός, δογματισμός, συγκρότηση ταυτότητας στο λόγο των σχολικών εγχειριδίων • ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ, 'Η έννοια «ακουλούρα» στη γερμανική διανόηση του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα (1807-1918) • ΝΙΚΟΣ ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ, 'Ένα 'Υπόμνημα του 1829 περί στατιστικής • ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΣ, 'Η Ιατρο-ιστορική σκέψη του 'Αριστοτέλη Κ. Σταυρούπουλου (1927-1994) • ΜΑΡΙΕΤΤΑ ΣΕΡΒΟΥ, Μηχανικοί, χειριστές και τιτλέρ της μαγειρίας (1936-1982) • ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ: 'Αλέξης Πολίτης, Πρόκλησης Παπαστράτης, 'Αναστασία Κυρίνη, Στέλλα Μανέ, Μαρία Χριστίνα Χατζηγιωάννου • Ζ. ΔΕΜΑΘΑΣ, Θ. ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ, Θ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Νομισματική Ιστορία και πολιτική

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΣ Γ. Η. (1996). Η ΙΑΤΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ Κ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ (1927-1994). *Μνήμων*, 18, 191–199. <https://doi.org/10.12681/mnimon.549>

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Η. ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΣ

Η ΙΑΤΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ Κ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ (1927-1994)

Με τη συγκίνηση που φέρνει αυθόρμητα η ανάμνηση αγαπημένου φίλου, ανέβηκα στο βήμα για να μιλήσω για τον Αριστοτέλη Σταυρόπουλο, τον Τέλη, όπως τον λέγαμε όλοι όσοι συνδεόμαστε μαζί του. Δική μου ήταν η επιλογή να μιλήσω για την ιατροϊστορική σκέψη του, γιατί αυτό ήταν το κυρίαρχο στοιχείο που με έφερε τόσο κοντά του τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Και αυτή τη σκέψη την διακρατώ σαν πολύτιμο διαμάντι γιατί ήταν όμορφη και λαμπερή.

Είμαστε συνομήλικοι, γεννημένοι και οι δύο το 1927. Πέρασα στο Πανεπιστήμιο ένα χρόνο νωρίτερα και συναντήθηκα μαζί του πολλές φορές στις αίθουσες των πανεπιστημιακών παραδόσεων. Όμως ο στενός δεσμός αναπτύχθηκε στο στρατό, στο Κέντρο Εκπαιδύσεως Υγειονομικού στα Χανιά, όπου συνδεθήκαμε φιλικά. Μια φίλια, που θα έχει συνέχεια και θα ξαναζωντανέψει στις αίθουσες των συνεδριάσεων της Ελληνικής Χειρουργικής Εταιρείας, όπου συναντιόμαστε ανταλλάσσοντας τις εμπειρίες μας και τα όνειρά μας, ειδικευόμενοι και οι δύο αυτά τα χρόνια στη Χειρουργική.

Χωρίσαμε, γιατί εγώ έφυγα στην επαρχία όπου εργάστηκα για πολλά χρόνια και ο Τέλης έμεινε στην Αθήνα με μια λαμπρή θητεία στην Α' Πανεπιστημιακή Μαιευτική και Γυναικολογική Κλινική, που σταθερά τον οδηγούσε

Ομιλία στην Ημερίδα Ιστορίας της Ιατρικής εις μνήμην του ιστορικού της Ιατρικής Αριστοτέλη Κ. Σταυρόπουλου, που οργάνωσε ο Σύλλογος Φίλοι Μουσείων Ελληνικής Ιατρικής στις 2 Δεκεμβρίου 1995 στο Αμφιθέατρο του Μαιευτηρίου («Μητέρα»). Αναλυτικά στοιχεία για τη ζωή και το έργο του Α. Κ. Σταυρόπουλου υπάρχουν στη βιοεργογραφία του που δημοσίευσε ο ίδιος σε τέσσερα τεύχη: Σπονδές - τίτλοι - έργα, [Α': ως το 1984], Αθήνα 1985, 112 σ.— Β' (1985-1989), Αθήνα 1989, 72 σ.— Γ' (1990-1992), Αθήνα 1993, 68 σ.— Δ' (1993), Αθήνα 1994, 24 σ.— Από τις μεταθανάτιες αναφορές ιστορικών στον Α. Κ. Σταυρόπουλο, σημειώνονται: Βασίλης Κρεμμυδάς στην εφημερίδα *Τα Νέα*, 27-5-1994 και Σπ. Ι. Ασδραχάς, *Τα Ιστορικά*, τ. 11, τχ. 20 (Ιούνιος 1994), 175-176.— Τα παραθέματα στην ομιλία από κείμενα του Σπύρου Ασδραχά είναι από το βιβλίο του: *Ελληνική κοινωνία και οικονομία, ιη' και ιθ' αιώνας*, Αθήνα, Ερμής, 1982, σ. ζ'-ιη'.

στους ανώτερους πανεπιστημιακούς θώκους. Όμως πνεύμα ανεξάρτητο, με ριζοσπαστικές πολύ συχνά αντιλήψεις για πολλά θέματα, προτίμησε το δρόμο του ελεύθερου μαχητή. Η επίδοσή του στη Γυναικολογική Μικροχειρουργική αναφέρεται εδώ ως μία από τις πολλές φωτεινές πλευρές της δράσης του που άλλοι θα αναλύσουν.

Εβανασυναντηθήκαμε όταν και τους δύο μας κέρδισε η ιστορία της ιατρικής. Τον αναζήτησα, όταν διάβασα το γράμμα του στο *Βήμα* τον Αύγουστο του 1980, που αναφερόταν στη «συνθετική ιστορία» της ελληνικής ιατρικής. Οι απόψεις του, όπως είχαν διατυπωθεί σ' αυτό το κείμενο και όπως με τον πειστικό του λόγο μου τις εξέθεσε σε επανειλημμένες συναντήσεις μας, με κέρδισαν. Από 'κει και ύστερα συχνά θα συναντιόμαστε και θα γινόμαστε κοινωνοί ο ένας του άλλου στις σκέψεις και στα προγράμματα δράσης.

Αυτό το πρώτο του δημοσίευμα στο *Βήμα* εκφράζει αδρά τη σκέψη του, όπως αυτή λειτουργεί για την ιστορία της ιατρικής. Από αφορμή δύο δημοσιεύματα του καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης Πολυχρ. Ενεπεκίδη στην ίδια εφημερίδα, τέσσερις μήνες αργότερα ο Αριστοτέλης Σταυρόπουλος εκφράζει διεξοδικά τις σκέψεις του για το θέμα που τέθηκε με τα δημοσιεύματα αυτά, την ανάγκη δηλαδή για μια «συνθετική» ιστορία της ελληνικής ιατρικής στο διάστημα από το 1453 μέχρι τα πρώτα χρόνια του νέου ελληνικού κράτους.

Ο Α. Σταυρόπουλος βάζει το ερώτημα: «πώς μπορεί να γραφτεί συνθετικά αυτή η ιστορία και από ποιούς;». Στην άποψη που διαβλέπει στα κείμενα του Ενεπεκίδη, ότι κάτι τέτοιο είναι δουλειά των ιστορικών, αντιπαρατάσσει τη δική του, ότι «η συνθετική αυτή ιστορία θα μπορέσει να γίνει μόνο συλλογικά με συνεργασία υπεύθυνη και των δύο συντελεστών [εννοεί γιατρών και ιστορικών] και πάνω σ' ένα ευρύ σχέδιασμα που πρέπει να μπει σαν βάση». Πιστεύει πως η Ακαδημία Αθηνών θα μπορέσει να παίξει αυτόν το ρόλο, οργανώνοντας μια συστηματική ερευνητική προσπάθεια, μια που είναι η ίδια «σημείο συνάντησης διαφόρων κλάδων της επιστήμης». Θεωρεί τις πηγές «δημοσιευμένες και αδημοσίευτες, γνωστές και άγνωστες τόσες πολλές» που η προσπέλασή τους «σίγουρα δεν μπορεί να είναι έργο ενός ανθρώπου». «Σπαρμένες σ' ένα πλήθος ετερόκλητων βιβλίων και περιοδικών σε ένα πλήθος μη μελετημένων από την ιατρική πλευρά εγγράφων, δημοσιευμένων ή αδημοσίευτων, αποτελούν ένα λαβύρινθο που χρειάζεται κάποιο νήμα και για τις δύο πλευρές». Γι' αυτό το νήμα που υπαινίσσεται εδώ θα μιλήσω παρακάτω.

Σ' αυτό το σπουδαίο δημοσίευμα ο Σταυρόπουλος βάζει, πρώτος αυτός απ' όσους έχουν ασχοληθεί με την ιστορία της ιατρικής, δύο παραμέτρους: την ανάγκη χρησιμοποίησης των μαρτυριών που υπάρχουν στα περιηγητικά κείμενα αυτών των χρόνων, με έλεγχο τους απαραίτητα και από άλλες ιστορικές πηγές, και την αξιοποίηση πληροφοριών που δίνουν έγγραφα τουρκικά και τουρ-

κικές πηγές γενικότερα. Αυτή η σκέψη, αυτή η αντίληψη τον διακατέχει σταθερά στα χρόνια που θα ακολουθήσουν και το έργο του σημαδεύεται από πολλές αναφορές σε περιηγητικά κείμενα, αλλά, εδώ και εκεί, και σε τουρδικές πληροφορίες, άμεσες ή έμμεσες.

Απορρίπτει την άποψη του Π. Ενεπεκίδη ότι «τα πάντα στη νεώτερη Ελλάδα ξεκίνησαν από το μηδέν...» και υποστηρίζει, αντίθετα, ότι «από τα στοιχεία που υπάρχουν βγαίνει η απάντηση ότι τίποτα στη νεώτερη Ελλάδα δεν ξεκίνησε από το μηδέν. Στην πλευρά της ιατρικής υπήρχε μια αξιόλογη, για τις συνθήκες της εποχής εκείνης, υποδομή, που η έκτασή της και τα συστατικά της πρέπει να αποτελέσουν ένα από τα βασικά στοιχεία της συνθετικής ιστορίας της».

Θα 'λεγε κανείς πως αυτό το κείμενο είναι ένα είδος προγραμματικής διακήρυξης για το πώς θα εργαστεί, αφού αποφασίζει να κλέψει χρόνο από την κύρια απασχόλησή του και να ασχοληθεί με την ιστορία της ιατρικής. Έτσι μας ενδιαφέρει να προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε με τι εφόδια στις αποσκευές του ξεκινάει γι' αυτό το κοπιαστικό ταξίδι σε νέους γι' αυτόν δρόμους.

Ο Α. Σταυρόπουλος δεν έκανε τυπικές σπουδές ιστορίας σε κάποια πανεπιστημιακή ιστορική σχολή και όταν άρχισε να ασχολείται με την ιστορία της ιατρικής δεν είχε κανένα ανάλογο τίτλο. Όμως η ιστορική του σκέψη οικοδομήθηκε γερά με επιμονή σε διαφορετικά θεμέλια που έδωσαν τη στέρεη βάση. Από οικογένεια που είχε πολλούς εκπαιδευτικούς, με κορυφαίο τον πατέρα του, ευρύτερα γνωστό για την επιστημονική του συγκρότηση, προσέλαβε χάρη στην οξεία αντίληψή του εκείνες τις γενικές γνώσεις που του επέτρεπαν πρώιμα να φιλοσοφεί και να προβληματίζεται πάνω στην ιατρική και τα πράγματά της όπως τα ζούσε και τα διάβαζε. Έτσι θα γεννηθεί ο έρωτας για την ιστορία γενικότερα και την ιατροϊστορία ειδικότερα, που βεβαιώνεται από τη φροντίδα του για απόκτηση σπάνιων ιστορικών βιβλίων και που τον ωθεί στην αναστροφή ανθρώπων που οι αντιλήψεις τους ταιριάζουν με το ανήσυχο πνεύμα του. Ο Βασίλης Κρεμμυδάς, ο Φίλιππος Ηλιού, ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος, ο Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης και ο Σπύρος Ασδραχάς θα τον βοηθήσουν να συγκροτήσει την αντίληψη για το πώς πρέπει να λειτουργεί ο ιστορικός και προ πάντων πώς να σκέφτεται δημιουργικά. Το μυαλό ήταν σωστό και τα κεντρίσματα που λάβαινε βοηθούσαν στη συγκρότηση σωστής ιατροϊστορικής σκέψης.

Θα 'λεγα πως από όλους όσους προανέφερα ο Σπύρος Ασδραχάς άσκησε σ' αυτόν και στη διαμόρφωση της ιατροϊστορικής του σκέψης τη σημαντικότερη επίδραση. Οι απόψεις του για το «συνεχές του ιστορικού χώρου» και την «πολυμορφία της μεθόδου της ιστορικής έρευνας» κυριαρχούν στην ιατροϊστορική σκέψη του Α. Σταυρόπουλου και είναι φανερές στα κείμενά του, πρώιμα και όψιμα. Επίσης η άποψη ότι «τα ίδια τα αντικείμενα δεν επιλέγονται πάν-

τοτε —κάποτε επιβάλλονται από τις διαθέσιμότητες σε περιγραφικό υλικό, κάποτε είναι δοτά— για να απαντήσουν σε κάποιο από τα απειράριθμα προβλήματα που συγκροτούν το διανοητικό υφάδι του ιστορικού και μορφώνουν την ευαισθησία του» πήρε κυρίαρχη θέση στη σκέψη του Α. Σταυρόπουλου, όπως το βλέπουμε στη μακρά παράταξη των δημοσιευμάτων του.

Μίλησα παραπάνω για το νήμα που χρειάζονται οι ιστορικοί και οι γιατροί, κατά τον αξέχαστο φίλο μας, για να βγουν από το λαβύρινθο των τεκμηρίων που είναι συσσωρευμένα για την άσκηση της ιατρικής, τη νοσογραφία και τις επιπτώσεις τους στο διάστημα από το 1453 μέχρι τις αρχές του αιώνα μας. Ο Σταυρόπουλος συγκεντρώνοντας στο πρόσωπό του σε μεγάλο βαθμό τα προσόντα που θέλει ο Sigerist για τον ιστορικό της ιατρικής —όχι μόνο καλός γιατρός ή μόνο καλός ιστορικός αλλά απαραίτητα και οι δύο ιδιότητες— επεσήμανε αυτό το νήμα που θα επέτρεπε την έξοδο από το λαβύρινθο. Είναι η μελέτη των στοιχείων με τις σύγχρονες αντιλήψεις της έρευνας και όχι η παράθεση αφηγήσεων από θεωρίες ή θεραπείες. Η συμβαντολογική έρευνα δεν είναι στις επιλογές του και όταν αργότερα θα κάμει χρήση της θα στοχεύει να υπηρετήσει το κείμενό του επετειακές ανάγκες ή παραχωρήσεις σε συνεργάτες. Για την έξοδο από το λαβύρινθο ιδιαίτερη σημασία αποδίδει στη μελέτη των επιδημιών που σημειώνονται στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου, που πιστεύει —όχι αδικαιολόγητα— πως έδρασαν καθοριστικά για σειρά γεγονότων που έχει καταγράψει όχι μόνον η ιατροϊστορική αλλά και η συνολική ιστορία.

Θα επιχειρήσω στη συνέχεια να κάμω σύντομη αναφορά στις επιστημονικές του εργασίες, όσες θεωρώ πως δίνουν το φάσμα της ιατροϊστορικής του σκέψης. Υπάρχει ετερομορφία θεμάτων στο ιατροϊστορικό του έργο. Έχει τη θέση του όμως εδώ αυτό που έχει γράψει ο Σπύρος Ασδραχάς: «Η θεματολογία και η μεθοδολογία της ιστορικής έρευνας είναι πολύμορφες· δεν κρίνονται καθ' εαυτές, κρίνονται από το βαθμό της ενσωματωτικής τους ικανότητας σε ένα γενικού και γενικευτικού χαρακτήρα αιτούμενο». Και αυτό το αιτούμενο, σταθερά παρόν στην ιατροϊστορική σκέψη του Α. Σταυρόπουλου, ήταν η διαχρονική πορεία της ελληνικής ιατρικής και η ανάγκη τεκμηρίωσης της αδιάσπαστης ενότητάς της.

Είχε σοβαρά επιχειρήματα η συλλογιστική του αυτή. Έβρισκε διαβάζοντας τα κείμενα των γιατρών της Ελληνιστικής εποχής την παρουσία σ' αυτά της Ιπποκρατικής αντίληψης για την υγεία και την αρρώστια. Ο Γαληνός θα στηριχτεί στους προηγούμενους για να δώσει το σημαντικό και σε πολλά σημεία πρωτότυπο έργο του. Οι πρώιμοι βυζαντινοί γιατροί θα μεταφέρουν κριτικά τις παλαιότερες απόψεις (ιδίως τις ιπποκρατικές και γαληνικές), εμπλουτίζοντάς τις με τις δικές τους παρατηρήσεις. Στην περίοδο που ακολουθεί από τον 9ο αιώνα μέχρι την Άλωση η ιατρική που έχει κληροδοτηθεί, συνέχεια από τα αρχαία χρόνια, είναι κυρίαρχη στους ξενώνες-νοσοκομεία. Και στα σκο-

τεινά χρόνια της δουλειάς οι εμπειρικοί γιατροί δεν είναι παρά συνεχιστές αυτής της ιατρικής, υποστηρίζει ο Α. Σταυρόπουλος, αντιδιαστέλλοντάς τους από τους κομπογιανίτες, που με την παχυλή τους αμάθεια, μόνο έβλαπταν και δεν βοηθούσαν τους αρρώστους και φυσικά δεν είχαν ιδέα για την κληρονομημένη ελληνική ιατρική.

Αυτό που πρώιμα υποστήριξε, πως τα περιγηγητικά κείμενα είναι πηγή πληροφοριών ιατροϊστορικών που πρέπει να αξιοποιηθούν, τον ωθεί στη συγγραφή της πρώτης του μελέτης (*Μνήμων* 8, 1980), όπου δίπλα σε σειρά από πληροφορίες για δασκάλους λογίους και δημογέροντες υπάρχουν και ιατροϊστορικές πληροφορίες. Ο Τέλης ποτέ δεν είδε την ιατροϊστορία ξεκομμένη από τη συνολική ιστορία και οι ανάλογες εισβολές στα μεγάλα πεδία της τελευταίας είναι συχνές, κάτι που και εγώ έκανα και κάνω για να δεχθούμε και οι δυο την καλοπροαίρετη κριτική του Βασίλη Παναγιωτόπουλου.

Στο 28ο Διεθνές Συνέδριο για την Ιστορία της Ιατρικής, που θα συνέλθει στο Παρίσι το 1982, με την ανακοίνωσή του, που είναι και η πρώτη παρουσία σε διεθνές συνέδριο Ιστορίας Ιατρικής, θίγει το θέμα που μόνιμα απασχολεί, όπως προαναφέρθηκε, την ιατροϊστορική σκέψη του, για το ρόλο των επιδημιών στον ελληνικό χώρο, που κυριαρχείται από Ενετούς και Τούρκους, από το 16ο μέχρι το 18ο αιώνα. Επισημαίνει την επίδραση των επιδημιών και ειδικά της πανώλης στις εμπορικές σχέσεις με την Ευρώπη, όπως επίσης και το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των Ευρωπαίων γιατρών για την έρευνα των προβλημάτων επιδημιολογίας, νοσολογίας, αλλά και άσκησης της ιατρικής.

Στο Συνέδριο Κοραΐς και Χίος το 1983 ο Τέλης θα μιλήσει για τον Κοραή και την «Ιατρική παιδεία των Ελλήνων». Όπως λέει ο ίδιος, «η μελέτη αποσκοπούσε στην παρουσίαση μιας άλλης θεώρησης και εκτίμησης του έργου του γιατρού Αδαμάντιου Κοραή. Η βασική θέση της μελέτης είναι ότι καμιά από τις εκφράσεις του έργου και της προσωπικότητας του Κοραή δεν ήταν ανεξάρτητη από την ιατρική του ιδιότητα και την ιατρική μεθοδολογία της σκέψης του».

«Οι προβληματισμοί του γιατρού Κοραή —πάντα κατά τον Α. Σταυρόπουλο— αγκάλιασαν τα θέματα της υγείας και της ιατρικής του Ελληνισμού και συσχετίστηκαν με τις γενικότερες θεωρίες του για την αναγεννητική προσπάθεια του Διαφωτισμού, στην οποία οι εκπρόσωποι της ελληνικής ιατρικής έπαιξαν ουσιαστικό ρόλο».

Στο 2ο Διεθνές Συμπόσιο Ιστορίας στην Αθήνα το 1983 με θέμα τις Μεσογειακές Οικονομίες ο Τέλης παρουσιάζει τους μηχανισμούς μέσα από τους οποίους η νόσηση και η παρουσία επιδημιών στον ελληνικό χώρο από το 17ο μέχρι το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα επέδρασαν στη δημογραφία και την οικονομία των κατοίκων του. Ειδικά για τη δημογραφία, ως μηχανισμούς που έδρασαν και την επηρέασαν θεωρεί α) τη θνησιμότητα των επιδημικών και εν-

δημικών νοσημάτων, που σ' αυτά τα χρόνια ήταν υψηλή και είχε άμεση επίδραση στο πληθυσμιακό ύψος, β) τη δημιουργία γεννητικού χάσματος που είχε απώτερη επίδραση, γ) την τροποποίηση της σύνθεσης των ομάδων ηλικιών, ιδιαίτερα αυτής της γεννητικής δραστηριότητας, και την ελάττωση του προσδόκιμου επιβίωσης, που είχε σχέση και με τις γενικότερες συνθήκες υγείας, δ) τη μετακίνηση πληθυσμών που τροποποιούσαν τη δημογραφική σύνθεση της υπαίθρου ή κρατούσαν σταθερό τον πληθυσμό των μεγάλων εμπορικών κέντρων, παρά τις απώλειες που είχαν από τις επιδημίες. Όμοια θεωρεί ότι επηρεάζονται και η οικονομία και τα συμπεράσματα στηρίζονται σε έλεγχο στατιστικών πινάκων του εμπορίου αυτών των χρόνων που έχουν δοθεί από μελετητές της οικονομικής ζωής της Τουρκοκρατίας. Ο Τέλης πίστευε ότι αυτές οι επιπτώσεις —αρνητικές φυσικά— θα αναδειχθούν και θα γίνουν ακριβέστερες αποτιμήσεις τους με «τη γνώση των χωροχρονικών διαρκειών και εντάσεων των επιδημιών της πανώλης».

Στο Διεθνές Συμπόσιο, που συνέρχεται στην Αθήνα τον Οκτώβριο του 1984 με αντικείμενο την *Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*, ο Α. Σταυρόπουλος, στηριζόμενος σε πληροφορίες και στατιστικές από δύο μελέτες του τέλους του 19ου αιώνα, ανιχνεύει τη χωρογραφία των νοσημάτων και των επιδημιών της παιδικής και της νεανικής ηλικίας μέχρι το 20ό έτος. Ως κυριότερος ιατρικός και ιστορικός προβληματισμός, όπως λέει, τίθεται η επέκταση της έρευνας σε στοιχεία από τα διάφορα διαμερίσματα της χώρας, το 19ο αιώνα, και η ανάγκη «προτυποποίησης» των διαφόρων δεικτών νοσηρότητας και θνησιμότητας, ώστε να είναι συγκρίσιμοι και να δώσουν έτσι τη δυνατότητα αντικειμενικής εκτίμησης της πληθυσμιακής διακίνησης και εξέλιξης του ελληνικού πληθυσμού.

Παίρνοντας αφορμή από αυτήν την ανακοίνωση διαπιστώνει ο καθένας —όταν μάλιστα μελετά τα κείμενά του προσεχτικά— ότι ο Α. Σταυρόπουλος ωριμάζει ως ιστορικός και οι ιστορικοί προβληματισμοί του έχουν βάθος και έκταση που ανταποκρίνονται στη σκέψη ενός συγκροτημένου επιστήμονα του είδους. Η μελέτη των έργων του καθιστά ορατή την κυριαρχία του στο πεδίο της ιατροϊστορίας, που σταθερά το ελέγχει με επιτυχία.

Στην έρευνά του για το θάνατο του Αλή πασά, που είδε το φως το 1984, υπάρχει η ενδιαφέρουσα παρατήρησή του για τις μαρτυρίες που πραγματεύονται αυτό το θέμα, από την επίσημη άποψη της Πύλης μέχρι τις διάφορες περιγραφές από ντόπιους και ξένους: όλες είναι επηρεασμένες από την ιδεολογική θέση των συντακτών τους.

Το 1984 ολοκληρώνει τη διατριβή του για υφηγεσία που υποβάλλεται για κρίση στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και εγκρίνεται με ακαιολόγητη καθυστέρηση ύστερα από τέσσερα χρόνια.

Σύμφωνα μ' αυτήν την εργασία, κανένας χώρος δεν προσφερόταν για κα-

λύτερη μελέτη των χρόνων της δουλείας —σύμφωνα με τη σκέψη του Α. Σταυρόπουλου— όσο η Κωνσταντινούπολη, η ελληνική εθνότητά της και η νοσηλευτική πολιτική αυτής της εθνότητας. Στα πλαίσια καθορισμού αυτής της νοσηλευτικής πολιτικής προχώρησε στην έρευνα του είδους και της ποιότητας της ιατρικής που κυριαρχούσε στην πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και των προσπαθειών των Ελλήνων για υγεία και περίθαλψη «που ξεκινούσε από μια όχι συστηματική αναζωπύρωση της μνήμης και της ιδεολογίας της φιλανθρωπίας και της νοσηλευτικής όπως είχε παραδοθεί από το Βυζάντιο». Επίσης μεθοδικά διερεύνησε, όσο τούτο ήταν δυνατό, «την οθωμανική πραγματικότητα και τις πραγματώσεις στον τομέα της νοσοκομειακής οργάνωσης σε άλλες μεγάλες κοινότητες του ελληνικού τουρκοκρατούμενου χώρου, ώστε να φωτιστούν ορισμένες πτυχές της διερεύνησης της νοσηλευτικής πολιτικής στην Κωνσταντινούπολη αυτό το διάστημα».

Η προσφυγή στον Κώδικα Διαχείρισης του Κοινού Ταμείου των ελληνικών νοσοκομείων της Κωνσταντινούπολης, που καλύπτει μεγάλο χρονικό διάστημα (από το 1794 μέχρι το 1835), γίνεται για πρώτη φορά προκειμένου να αντληθούν μεγέθη νόσων, εσόδων-εξόδων, προέλευσης ασθενών, οικονομικής κατάστασής τους και άλλα, αντί της αναζήτησης ονομάτων, όπως ήταν καθιερωμένο στις ιατροϊστορικές έρευνες παλαιότερα.

Η σφαιρική θεώρηση των παραμέτρων της νοσηλευτικής πολιτικής της ελληνικής εθνότητας της Κωνσταντινούπολης και η λειτουργία των νοσοκομείων της οδηγούν —κατά τη συλλογιστική του Α. Σταυρόπουλου— στη στοιχειοθέτηση ενός «δείγματος», καλύτερα («μοντέλου»), που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη διερεύνηση της αντίστοιχης πολιτικής του ελληνισμού σε ολόκληρο το χώρο που ζει και αναπτύσσει τις δραστηριότητές του σ' αυτά τα κρίσιμα τελευταία χρόνια του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα.

Στο Διαπανεπιστημιακό Συμπόσιο Ιστορίας στα Ιωάννινα το Μάρτιο του 1985 υποστηρίζει με σειρά επιχειρημάτων μια από τις βασικές του θέσεις, ότι υπήρχε προεπαναστατικά στην Ελλάδα επιστημονική ιατρική είτε από διπλωματούχους ευρωπαϊκών πανεπιστημίων είτε από εμπειρικούς που είχαν θητεύσει και εκπαιδευτεί κοντά σε διπλωματούχους γιατρούς. Αυτή η ιατρική βοήθησε και στα χρόνια της Επανάστασης —πάντα κατά τον Α. Σταυρόπουλο— και στη σύντομη προσαρμογή του νεοσύστατου κράτους στις αντιλήψεις της εποχής για την υγειονομική οργάνωση, καθώς και για τη δημιουργία πανεπιστημιακής εκπαίδευσης.

Στο Διεθνές Συνέδριο *Η Μεσόγειος στον μεγάλο ιστορικό χρόνο*, τον Οκτώβριο του 1985, παρουσίασε και ταξινόμησε τους μηχανισμούς άμυνας που δημιουργήθηκαν στο μεταβυζαντινό ελληνικό χώρο απέναντι στις επιδημίες και ιδιαίτερα στην πανώλη. Αυτούς τους μηχανισμούς διαχώρισε σε τρεις μεγάλες ομάδες: πληροφόρηση, μέτρα αντίδρασης, νοσηλευτική.

Μια σημαντική παρουσία του σε διεθνές επίπεδο είναι η συμμετοχή του στο Μεσογειακό Συνέδριο της Ψυχοπροφυλακτικής Μαιευτικής που έγινε στη Νίκαια της Γαλλίας το Μάιο του 1987. Αναζητά και παρουσιάζει εκεί τη διαχρονική επιβίωση στον ελληνικό χώρο προλήψεων και δεισιδαιμονιών που έρχονται, πολλές από αυτές, από τα αρχαία χρόνια. Είναι η βασική του θέση για τις μακρές συνέχειες σειράς γεγονότων και πραγμάτων στον ελληνικό χώρο.

Στο Διεθνές Συμπόσιο με θέμα: *Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία, Ιστορική διάσταση και προοπτικές*, που έγινε στην Αθήνα το Σεπτέμβριο του 1987, αποδίδει την ανάπτυξη πανεπιστημιακής ιατρικής εκπαίδευσης στο νεοσυγκροτημένο μετά την εθνική αποκατάσταση κράτος στην προϋπάρχουσα ιατρική παιδεία στον ελληνικό χώρο, αλλά και στις ιδεολογικές τάσεις και πρακτικές για τη δημιουργία ευρωπαϊκού κράτους. Ακόμη στην «ανακύκλωση» του ιστορικού ρόλου της ελληνικής ιατρικής με την επάνοδο της επιστημονικής ιατρικής στο χώρο που είχε γεννηθεί. Η ανακοίνωσή του συνοδευόταν από πίνακες, ευσυνειδήτητα όπως πάντα επεξεργασμένους, που είχαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί φώτιζαν σειρά από ζητήματα της ιατρικής εκπαίδευσης στον τόπο μας. Προσωπικά για μια σειρά θέσεις αυτής της ανακοίνωσης είχα διαφορετικές απόψεις, που όμως ήταν στα πλαίσια θεμιτών επιστημονικών διαφορών που τις έκανε περισσότερο ενδιαφέρουσες ο μαχητικός τρόπος που ο Τέλης υπερασπιζόταν τις απόψεις του.

Το 1987 θα δημοσιεύσει στο πρώτο τεύχος του σημαντικού περιοδικού *Θέματα Μαιευτικής-Γυναικολογίας* τη μελέτη του «Ιστορικές αντιστοιχίες στην ιατρική έρευνα και η αιώνια απειλή των επιδημικών νοσημάτων». Στο δημοσίευμα παρουσιάζονται αντιστοιχίες στην προσπάθεια για ανοσοποίηση στο AIDS με ανάλογες προσπάθειες και πειραματισμούς παλαιότερα για την ανοσοποίηση απέναντι στην ευλογιά και την πανώλη.

Στις μελέτες του που θα ακολουθήσουν ως το 1993 χωρίς διακοπή, παρά την απειλή για τη ζωή του που ολοένα γινόταν φανερότερη, ο Α. Σταυρόπουλος έχει φθάσει στο επίπεδο του ώριμου ιστορικού της ιατρικής. Τα προσφιλή του θέματα, ο ρόλος των επιδημιών στη δημογραφία και την οικονομία, οι αναλογίες ανάμεσα σε παλαιότερες επιδημίες και το AIDS, η υπεράσπιση της αντίληψης για διδασκαλία «ανθρωπιστικών» μαθημάτων στους φοιτητές της ιατρικής σε βάρος της τεχνοκρατικής αντίληψης για την ιατρική παιδεία και τέλος η σταθερή εστίαση της σκέψης του στην ανάγκη για συνθετική ιστορία της ελληνικής ιατρικής, ερευνώνται και προάγονται στις εργασίες αυτών των χρόνων.

Η σκέψη του Α. Σταυρόπουλου ήταν πάντα κάτω από τη δημιουργική πίεση αυτού που λέμε «ιστορικό προβληματισμό». Αρνιόταν να προτρέψει στην καταγραφή και παρουσίαση με μορφή συμβαντολογική όσων είχανπραχθεί στη μακρά πορεία της ελληνικής ιατρικής και ειδικότερα στα χρόνια από την Άλω-

ση μέχρι τις αρχές του αιώνα μας, που αποτελούσαν τον κατεξοχήν χώρο του ενδιαφέροντός του.

Για τον Τέλη ο ιστορικός της ιατρικής έπρεπε —έτσι όπως το ορίζει ο δάσκαλος και φίλος του Σπύρος Ασδραχάς— «να δοκιμάσει την κατασκευαστική του φαντασία και δοκιμάζοντάς την να δώσει νέο εύρος και στα θέματα και τις πηγές που τα εγκλείουν ή τα υποβάλλουν». Αν ο πρώιμος θάνατος δεν του είχε κόψει το δημιουργικό δρόμο, είχε πάντα την πρόθεση «να αναστήσει τις πηγές που μαρτυρούσαν κατ' εξοχήν τα συλλογικά φαινόμενα. Να μετρήσει ό,τι γινόταν να μετρηθεί, σε δημογραφικά, οικονομικά, κοινωνικά, πνευματικά μεγέθη» στον περιορισμένο χώρο της ιατροϊστορίας και να τα εντάξει, όπως είναι σωστό, στη συνολική ιστορία της πατρίδας μας και γιατί όχι και του κόσμου.